

АҚЫНДЫҚ ПОЭЗИЯ ДӘСТҮРІ – ҚАЗАҚ ӘДЕБИЕТІ ТАРИХЫНЫҢ НЕГІЗГІ АРНАСЫ

Әдебиет қоғам дамуымен қатар дамып, қоғаммен бірге өзгеріске ұшырап әрбір кезеңде өзіндік ізі қалып отырады. Академик З.Қабдолов «Әдебиет – ақиқат өмірдің сырлы суреті, халықтың көркем тарихы» дейді [1.20]. Тарихты әдебиетпен тығыз байланыстыра алатынымыз анық. Мұның айқын дәлелдері ретінде ғасырлар бойы халықтың басынан кешкен сан қилы тарихи оқиғаларды төл әдебиетімізде ақын, жазушыларымыз әдеби процесс негізінде дамытып, дәстүр жалғастығы арқылы кейінгі ұрпақтарға қалдыруда. Бұл пікірді ғылыми тұрғыдан қарасак, әдебиеттанушы Б.Майтанов былай дейді: «Көркем әдебиеттегі дәстүр туралы сөз бүкіл әдебиеттің тарихымен тығыз байланысты. Өнердегі көркемдік әдіс тәрізді дәстүр де көптеген субъективті факторларға тәуелді болғанмен, кең мағынада алғанда объективті құбылыс» [2. 10]. «Дәстүр әрдайым жаңашылдыққа кеп тіреледі, жаңашылдық өзгеше формаға еніп, дәстүрдің қайнауынан шығады да, қайталай дәстүрге айналады» [2. 52]. Дәстүр

мен жаңашылдық турасында өз ойлары мен тұжырымдарын білдірген зерттеушілер аз болмаған. Ә. Дербісәлин, М. Базарбаев, Н. Келімбетов, А. Егеубаев, Т. Тебегенов т. б. әдебиет зерттеушілері осы хақында сөз еткен, себебі олар әдебиет жайында жаза отырып, дәстүрге соқпай кете алмайды. Әдебиеттегі дәстүр прозада да, поэзияда да көрініс тауып отырады.

Ақындық поэзия дәстүріндегі шығармалар – қазақ әдебиетінің көркемдік сипатын танытатын дәстүрлі көрсеткіш. Қарапайым сөйлеудің ақындық поэзиямен өрнектелуіндегі ерекшеліктер халық эстетикасына тән танымды байқатады. Ахмет Байтұрсынов ақын жырларының сөз өнеріндегі даралығын атап көрсетеді. «Шығарма тілі екі түрлі болады: 1) ақын тілі; 2) әншейін тіл. Ақын тілі – айрықша өң беріліп айтылған сөз; әншейін тіл – ондай өң берілмей, жай айтылған сөз. Ақын тілімен сөйлегенде сөзге айрықша өң берілгендіктен лебіз өрнегі болып шығады. Әншейін тілмен сөйлегенде сөзге өзгеше өң беріл-

мегендігімен, лебізсіз де жалаңаш болып шығады. Сондықтан алдыңғысы көрнекі лебіз делініп, соңғысы жалаң я көсе лебіз болып айтылады». Олай болса, ақын жыры – көрнекі лебіз.

Ақындық поэзия – қазақ әдебиетінің ұлттық сипатын тұрақты сақтауымен ерекшеленетін шығармашылық дәстүр.

Ақындық поэзиядағы дәстүр мен жаңашылдық бір-бірін үнемі толықтырып отырады. Поэзияның фольклорлық түрінен бастап, негізін Абай қалаған жазба поэзияға, кейіннен бүгінгі дәуірдің поэзиясына дейінгі ұзақ шығармашылық жол дәстүр мен жаңашылдыққа бай.

Жалпы дәстүр, оның ішінде поэзиядағы дәстүр де дамиды, өзгереді, өседі, жаңарады. Бірақ бұл үшін халықтың тіршілігінде, өмірінде, санасында, көркемдік дүниетанымында жаңа бетбұрыс, үрдістің дамуы болуы қажет.

Ақындық поэзияның бірнеше ғасырлар бойғы тарихы бар. Академик-жазушы Ғ.Мүсірепов ақындық поэзияның қалыптасып, даму негіздерін VI–VII ғасырлар мен XV–XX ғғ. дәстүр жалғастығы ақын шығармалары мен халықтың тұрмыс-салтының ажырамас бірлігі екендігін айқындап көрсетеді. «Қазақ әдебиеті Қазан төңкерісіне дейін негізінен поэзия түрінде дамып, өркендеді. Сондықтан халық поэзиясы деген ұғым мен ауыз әдебиеті деген ұғым бір-біріне өте жақын, халық поэзиясы әртүрлі жанрларды қамтиды: өлең, жырлар, халық эпосы, яғни, эпостық жырлар, дастан, поэмалар... Поэзия тарихи-әдеби процестің дамуына орай өркендеп-өсіп, жаңа сипат-қасиеттермен толығып отырады» [3.272].

Ақындық поэзия дәстүрі – қазақ әдебиетінің тарихын қалыптастырған шығармашылық арна. Қазақ сөз өнерінің көп ғасырлық жолы фольклор мен ақындық поэзияның сабақтаса өрілген бірлігі жағдайында болуымен ерекшеленеді. Сонау XII–XIII ғғ. авторлық ақындықтың саралану жолы кеңейе дами келе, XV–XIX ғғ. ақын-жыраулар, XX ғ. халық ақындары атаула-

рымен ұлттық әдебиет тарихының дамуында шешуші ықпалды, танымал тұлғалар болды.

Ақындар халықтың ғасырлар бойы жасаған рухани-мәдени байлықтарын көздің қарашығындай сақтап, ана сүтіндей бойларына сіңіріп отырулары қажет.

Ақындық поэзия дәстүріндегі өлең – халықтың көңіл-күй психологиясын танытатын өнер. Өлең арқылы көреген халқымыз тұрмыс-тіршілігін, қоғамдағы болып жатқан құбылыстарды, қазақ елінің тарихын, айтар ойларын аз сөзбен салмақтай білген. Өлең деген ұғымның бағасын ежелгі дәуір әдебиет өкілдері де керемет туындылары арқылы түсіндіріп бере білген.

Ақынның қаруы – тіл. Барша құбылыстар құпиясы мен олардың сабақтастығын айтып бере алатын күш – поэзия десек, ал поэзия тілі – образды қуат пен бейнелі суреттің, сұлу ырғақ пен төгілмелі ұйқастың негізі [4. 13].

Қазақ әдебиеттануы ғылымының тарихында ақындық поэзиядағы көрнекті тұлғалардың өмірі мен шығармаларын жекелеп, сонымен қатар әдеби ортасымен бірге қарастыратын зерттеулер үздіксіз жүргізіліп келеді. Сондай жекелеп зерттеулердің бірі ретінде Арал, Қазалы өңірлеріндегі ақындық мектептерден нәр алған, қазақ әдебиетіне өз шығармалары арқылы үлес қоса білген жергілікті ақындарымызды зерттеп, олардың әдебиет әлемінен алар үлесін шамамызша зерделеу кейінгі ұрпақтың, яғни біздердің үлесімізге тиер жұмыс. Бұдан байқайтынымыз, ақындық поэзия дәстүрінің сан ғасырлық қалыптасу, даму жолындағы ауызша және жазбаша шығармашылықтың бірлігінің сақталуы кешеден бүгінге жетіп, енді болашаққа ұласуда.

ӘДЕБИЕТ

1. Қабдолов З. Сөз өнері. Алматы: Қазақ университеті, 1992.
2. Майтанов Б. Қазақ романы және психологиялық талдау. Алматы: Санат, 1996.
3. Әдебиеттану терминдер сөздігі / Құрастырғандар: Ахметов З., Шаңбаев Т. / Алматы: Ана тілі, 1998.